

తూర్పు చాళుక్యులు (క్రీ.శ. 624 - 1076)

క్రీ.శ.624లో కుబ్జవిష్ణువర్ధనుడు వేంగి రాజధానిగా తూర్పు చాళుక్య రాజ్యాన్ని స్థాపించాడు. ఈ వంశం క్రీ.శ.1076 వరకు ఆంధ్రదేశాన్ని పరిపాలించింది. చాళుక్యులు క్షత్రియులు. వీరు మధ్య ఆసియాకు చెందినవారని **లూయిరైస్** అనే చరిత్రకారుడు పేర్కొన్నాడు. ఈ వంశానికి చెందిన చిలికి రెమ్మణక అనే పాలకుడు ఇక్ష్వాకులకు సామంతుడిగా హిరణ్య ప్రాంతాన్ని (కడప, కర్నూలు) పాలించినట్లు **నాగార్జున కొండశాసనం** తెలుపుతోంది. తూర్పు చాళుక్యులు హరితీ పుత్ర అనే మాతృసంజ్ఞను ఉపయోగించారు. చాళుక్యులు బ్రహ్మచుళకం నుంచి పుట్టారని బిల్వణుడి విక్రమాంక దేవ చరిత్ర గ్రంథం పేర్కొంది. తూర్పు చాళుక్యుల్లో గొప్పవాడు గుణగ విజయాదిత్యుడు కాగా చివరి చక్రవర్తి ఏడో విజయాదిత్యుడు.

రాజకీయ చరిత్ర

కుబ్జ విష్ణువర్ధనుడు (క్రీ.శ. 624 - 642): బాదామి చాళుక్య రాజు రెండో పులకేశి సోదరుడు కుబ్జ విష్ణువర్ధనుడు. రెండో పులకేశి కునాల, పిష్టపురం యుద్ధాల్లో తూర్పు ప్రాంతాలను జయించి కుబ్జ విష్ణువర్ధనుడిని పాలకుడిగా నియమించాడు. రెండో పులకేశి మరణానంతరం కుబ్జ విష్ణువర్ధనుడు స్వతంత్ర పాలన ప్రారంభించాడు. **విషమసిద్ధి, మకరధ్వజుడు, మహారాజు, కాయదేవ** లాంటి బిరుదులు ధరించాడు. చీపురుపల్లి, తిమ్మాపురం శాసనాలు వేయించాడు. తిమ్మాపురం శాసనంలో **పరమ భాగవతుడు** అనే బిరుదు ధరించినట్లు ఉంది. అటవీ దుర్జయుడు ఇతడి సామంతుల్లో ప్రధానమైనవాడు. కుబ్జవిష్ణువర్ధనుడి రాజ్యాన్ని చైనా యాత్రికుడు హుయన్ త్సాంగ్ సందర్శించాడు. కుబ్జ విష్ణువర్ధనుడు పిర్రాపురంలో కుంతీమాధవ స్వామి ఆలయాన్ని నిర్మించాడు

మొదటి జయసింహ వల్లభుడు: (క్రీ.శ 642 – 673) యితడు సర్వలోకాశ్రయ, సర్వసిద్ధి అను బిరుదులూ ధరించాడు. తూర్పు చాళుక్య పల్లవ ఘర్షణలు ఇతని కాలంలోనే ప్రారంభమయ్యాయి.

పొలమూరు, పెద్దమద్దాల శాసనాలు ఇతని విజయాలను వర్ణిస్తాయి. ప్రాచీన తెలుగు శాసనాల్లో ఒకటైన విప్పర్ల శాసనం వేయించింది ఇతడే.

ఇతని తర్వాత ఇంద్ర భట్టారకుడు, రెండో విష్ణువర్ధనుడు, మంగి యువరాజు, రెండో జహాసింహుడు వరుసగా పాలించారు. ఇంద్రభట్టారకుడు కేవలం 7 రోజులు మాత్రమే పాలించాడు.

మూడో విష్ణువర్ధనుడు: (క్రీ.శ 718 – 752) ఇతను త్రిభువనాంకుశ, కవిపండిత కామధేను అనే బిరుదులూ ధరించాడు. పల్లవ రాజు రెండో నంది వర్మను ఓడించి, బోయకొట్టాలు (నెల్లూరు) ప్రాంతాన్ని ఆక్రమించాడు. ఇతని సేనాని ఉదయ చంద్రుడు.

మొదటి విజయాదిత్యుడు: (క్రీ.శ 753 – 770) ఇతను మహా రాజాధిరాజు, భట్టారక అను బిరుదులను ధరించాడు. ఇతని కాలంలోనే తూర్పు చాళుక్య రాష్ట్రకూట ఘర్షణలు మొదలయ్యాయి. రాష్ట్రకూట యువరాజు గోవిందుని చేతిలో ఇతను ఓడిపోయాడు.

నాలుగో విష్ణువర్ధనుడు: (క్రీ.శ 771 – 806) ఇతను రాష్ట్రకూట రాజైన ద్రువుని చేతిలో ఓడిపోవడమే కాక, తన కుమార్తె ఐన శీల మహాదేవినిచ్చి వివాహం జరిపించాడు. ఇతను రాష్ట్రకూటలకు సామంతునిగా వ్యవహరించాడు. ఇతని గురించి పంప రచించిన విక్రమార్జున విజయం గ్రంథంలో వుంది.

రెండో విజయాదిత్యుడు : ప్రతీహార వంశరాజు నాగభట్టు విజయాదిత్యుడి చేతిలో ఓడినట్లు తెలుస్తోంది. రెండో విజయాదిత్యుడు 108 యుద్ధాలు చేసి, 108 శివాలయాలు

నిర్మించాడు. **నరేంద్ర మృగరాజు, మహావీరుడు, చాళుక్యరామ, విక్రమధావళి** అనే బిరుదులు పొందాడు. విజయాదిత్యుడి వల్లే బెజవాడ విజయవాడ అయిందని చరిత్రకారుల అభిప్రాయం.

అయిదో విష్ణువర్ధనుడు (క్రీ.శ. 847 - 848): రెండో విజయాదిత్యుడి తర్వాత అతడి కుమారుడు కలి విష్ణువర్ధనుడు/అయిదో విష్ణువర్ధనుడు ఒక్క సంవత్సరమే పరిపాలించాడు. అయిదో విష్ణువర్ధనుడు, శీల మహాదేవి దంపతులకు విజయాదిత్య, నృపకాయ, యుద్ధమల్ల అనే ముగ్గురు కుమారులు జన్మించారు.

గుణగ విజయాదిత్యుడు/మూడో విజయాదిత్యుడు (క్రీ.శ. 848 - 891): తూర్పు చాళుక్య రాజుల్లో అత్యంత ప్రసిద్ధి చెందిన గొప్ప పాలకుడు గుణగ విజయాదిత్యుడు. అతడు వేయించిన తొమ్మిది శాసనాలు లభించాయి.

వాటిలో **మచిలీపట్నం శాసనం, గుంటూరు శాసనం, సాతలూరు శాసనం, సీసలి శాసనం** (ఇవన్నీ తామ్ర శాసనాలు), **అద్దంకి శిలా శాసనం** ముఖ్యమైనవి. చాళుక్య భీముడి **అత్తిలి శాసనం, అమ్మరాజు ఈడేరు, కలుచుంబర్లు శాసనాలు** కూడా గుణగ విజయాదిత్యుడి విజయాలను వివరిస్తున్నాయి. ఇతడి సేనాని పాండురంగడు వేయించిన **అద్దంకి శాసనంలో** (తొలి పద్య శాసనం) తరువోజ వృత్తం ఉంది.

పాండురంగడు బోయకొట్టాలను ఓడించి వారి రాజధాని కిరణపురం (నెల్లూరు)ను తగులబెట్టాడు. గుణగ విజయాదిత్యుడి నలుగురు బ్రాహ్మణ సేనానులు కడియరాజు, పాండురంగడు, వినయడి శర్మ, రాజ్యాదిత్యుడు. గుణగ విజయాదిత్యుడు మొదట రాష్ట్రకూట అమోఘవర్షుడికి సామంతుడిగా ఉండి పాలన చేశాడు. తర్వాత వింగవల్లి యుద్ధంలో అమోఘవర్షుడిని ఓడించాడు.

అతడి సామంతులైన పశ్చిమ గంగరాజు రణవిక్రముడిని, వేములవాడ చాళుక్యరాజుబద్దెగుడు (సోలగదండ)ను ఓడించాడు. తర్వాత రాష్ట్రకూట రెండోకృష్ణుడిని ఓడించి పాళీధ్వజాన్ని, గంగాయమునా తోరణాన్ని తన ధ్వజంపై ముద్రించాడు. ఈ విషయాన్ని **సాతలూరు శాసనం** వివరిస్తుంది. కాబట్టి వేంగి చాళుక్యులను **చండచాళుక్యులు** అంటారు. గుణగ

విజయాదిత్యుడు త్రిపురమర్త్యమహేశ్వర, దక్షిణాపతి, పరచక్రరామ, భువన కందర్ప, వీరమకర ధ్వజ, రణరంగ శూద్రక, మనుజప్రకార బిరుదులు పొందాడు. ఇతడి రాజ్యాన్ని అరబ్బి యాత్రికుడు సులేమాన్ సందర్శించాడు.

చాళుక్య భీముడు/ ఆరో విష్ణువర్ధనుడు (క్రీ.శ. 892 - 922): గుణగ విజయాదిత్యుడి మరణానంతరం వేంగి చాళుక్య రాజ్యంలో అంతఃకలహాలు చెలరేగాయి. చాళుక్య భీముడి దాయాదులు, పినతండ్రి యుద్ధమల్లుడు ఇతడిని అడ్డుకున్నారు. కాని చాళుక్య భీముడు శత్రువులను, రాష్ట్రకూట సైన్యాలను పారదోలి విజయం సాధించినట్లు అతడి పండిపాక శాసనం తెలియజేస్తుంది. రణమర్ధ వంశస్తుల మంచికొండ నాడును రాష్ట్రకూట సైన్యం వేములవాడ బద్దెగ నాయకత్వంలో ఆక్రమించింది. "మొసలిని జలాయశయంలో బంధించినట్లుగా భీముడిని బద్దెగ బంధించాడు" అని పంప రచించిన విక్రమార్జున విజయం గ్రంథం తెలియజేస్తుంది. కానీ రణమర్ధ వంశస్తుడైన కుసుమాయుడు రాష్ట్రకూట (రట్టడి) సైన్యాలను ఓడించి, చాళుక్య భీముడిని విడిపించాడు. కొరవి శాసనం ఈ విషయాన్ని తెలుపుతోంది. చాళుక్య భీముడు క్రీ.శ.892లో ఆరో విష్ణువర్ధనుడు అనే నామాంతరంతో పట్టాభిషేకం జరుపుకున్నాడు. చాళుక్య భీముడు 360 యుద్ధాలు చేశాడని మల్లపదేవుడి పితాపురం శాసనం చెబుతుంది. వేంగి రాజ్యంపై దండెత్తి వచ్చిన రాష్ట్రకూట రెండో కృష్ణుడి సైన్యాన్ని చాళుక్య భీముడి కుమారుడైన ఇరుమర్తి గండడు నిరవద్యపురం, పెరువంగూరు యుద్ధాల్లో ఓడించాడు. ఈ దాడిలో రాష్ట్రకూట సేనాని గుండయ మరణించాడు. చాళుక్య భీముని ఆస్థానంలో చల్లవ్వు అనే గాన విద్యాప్రవీణురాలు వుండేది. కావ్యాలంకార సూత్రం అనే గ్రంథాన్ని రచించిన భట్టవామనుడు ఇతని ఆస్థానంలో ఉండేవాడు. ఇతడి బిరుదు కవి వృషభ. ద్రాక్షారామం , చేబ్రోలు, చాళుక్య భీమవరం, భీమేశ్వరాలయాలను నిర్మించింది ఇతడే. ఇతని కాలంలోనే హల్లీశకం అనే కోలాట నృత్యం ప్రసిద్ధి చెందింది.

మొదటి అమ్మరాజు: (921-928) ఇతనికి రాజమహేంద్ర అనే బిరుదు వుండేది. తన బిరుదు పేరు మీదుగానే రాజమహేంద్రవరాన్ని ఇతను నిర్మించినట్లు, విన్నకోట పెద్దన కావ్యాలంకార చూడామణి గ్రంథం ద్వారా తెలుస్తుంది.

మొదటి అమ్మరాజు తర్వాత అతడి కుమారుడు కంటిక విజయాదిత్యుడు పాలనను వచ్చాడు. కానీ రెండో విక్రమాదిత్యుడు అతడిని 15 రోజుల్లోనే తొలగించి తనే పాలకుడయ్యాడు. అమ్మరాజు మరొక కుమారుడైన రెండో చాళుక్య భీముడు రెండో విక్రమాదిత్యుడిని సంహరించి ఎనిమిది నెలలు వేంగిని పాలించినట్లు తెలుస్తోంది. ఈ ఎనిమిది నెలల కాలంలో రాజ్యం ఎంతో అల్లకల్లోలమైనట్లు రెండో అమ్మరాజు వేయించిన **మలియంపూడి శాసనం** వివరిస్తుంది. రెండో విక్రమాదిత్యుడి తర్వాత మొదటి యుద్ధమల్లు రాజయ్యాడు. తర్వాత రెండో చాళుక్య భీముడు తిరిగి రాజయ్యాడు.

మొదటి యుద్ధమల్లుడు క్రీ.శ.930_934 మధ్య పాలించాడు.

తర్వాత రెండో చాళుక్య భీముడు క్రీ.శ.935లో రాజయ్యాడు. నాలుగో విజయాదిత్యుడు, వేలాం బల కుమారుడే రెండో చాళుక్య భీముడు. ఇతడు **కోలవెన్ను శాసనం** వేయించాడు. రెండో చాళుక్య భీముడి భార్యలు అంకిదేవి, లోకాంబిక. అంకిదేవికుమారుడు దానార్ణవుడు కాగా లోకాంబిక కుమారుడు రెండో అమ్మరాజు.

రెండో యుద్ధమల్లుడు: క్రీ.శ.940లో రెండో చాళుక్య భీముడు మరణించడంతో రెండో యుద్ధమల్లుడు రాష్ట్రకూటరాజు నాలుగో గోవిందుడి సహాయంతో రాజయ్యాడు. ఇతడు చేబ్రోలు రాజధానిగా పాలించినట్లు **బెజవాడ శాసనం** తెలియజేస్తుంది. కానీ, నేలటూరి వెంకట రమణయ్య అభిప్రాయం ప్రకారం రెండో యుద్ధమల్లు రాజధాని బెజవాడ. ఇతడు వేయించిన **బెజవాడ శాసనం**లో తెలుగు చందస్సుకు చెందిన మధ్యాక్కరలు ఉన్నాయి. ఇతడి కాలంలోనే నన్నెచోడుడు తెలుగులో **కుమార సంభవం** గ్రంథాన్ని రచించాడు. మొదటి యుద్ధమల్లు విజయవాడలో కార్తికేయ ఆల

యం నిర్మించగా, రెండో యుద్ధమల్లునాగమల్లిశ్వరి ఆలయాన్ని నిర్మించాడు.

రెండో అమ్మరాజు (ఆరో విజయాదిత్యుడు) (క్రీ.శ. 945 - 970): రెండో చాళుక్య భీముడు, లోకాంబికల పుత్రుడు రెండో అమ్మరాజు. ఇతడు క్రీ.శ.945లో రెండో యుద్ధమల్లుడిని వధించి పాలనకు వచ్చాడు. కానీ తన సోదరుడు దానార్ణవుడు, యుద్ధమల్లుడి కుమారులైన బాడపుడు, తాళరాజులు తిరుగుబాట్లు చేశారు. ఇతడి పాలన

గురించి **తాడికొండ, మలియంపూడి, కలుచుంబర్లు శాసనాలతో** పాటు

బాడపుడి **ఆరుంబాకశాసనం, దానార్ణవుడి మాగల్లు శాసనం** తెలియజేస్తున్నాయి. రెండో అమ్మరాజు పాలనలో రాష్ట్రకూట రాజు మూడో కృష్ణుడి దండయాత్ర జరిగింది. ఈ దండయాత్ర గురించి దానార్ణవుడి మాగల్లు శాసనం తెలుపుతుంది. రెండో అమ్మరాజు జైనమతాన్ని అవలంబించాడు. ఇతడి భార్య చామేకాంబ సర్వలోకాశ్రయ జైన ఆలయాన్ని నిర్మించి కలచుంబర్లు గ్రామాన్ని దానం చేసింది. ఇతడు ప్రకాశం జిల్లాలో కరకాభరణ జినాలయాన్ని నిర్మించాడు. చామేకాంబ జైనమత గురువు పేరు అర్హనంది. రెండో అమ్మరాజు ఆస్థానంలో కవి చక్రవర్తి బిరుదాంకితుడైన పోతనభట్టు, మాధవభట్టు, భట్టుదేవుడు అనే కవులు ఉండేవారు. రెండో

అమ్మరాజు **కవిగాయక కల్పతరువు, పరమ బ్రాహ్మణ్య, పరమ మహేశ్వర, పరమ భట్టారక** బిరుదులు పొందాడు.

దానార్ణవుడు (క్రీ.శ. 970 - 973): మాగల్లు శాసనం ప్రకారం క్రీ.శ.970లో దానార్ణవుడు రెండో అమ్మరాజును వధించి రాజ్యానికి వచ్చాడు. చోళుల సహాయంతో కల్యాణిచాళుక్యుల దాడులను ఎదుర్కోవాలని ప్రయత్నించాడు కాని వారి సహాయం లభించలేదు. క్రీ.శ.973లో జటాభోడభీముడు దానార్ణవుడిని ఓడించి చంపాడు. శక్తివర్మ, విమలాదిత్యులు దానార్ణవుడి కుమారులు.

జటాభోడ భీముడు (క్రీ.శ. 973 - 1000): కర్నూలు మండలంలోని పెద్దకల్లును పాలించిన తెలుగుభోడ వంశస్థుడు జటాభోడ భీముడు. కైలాసనాథ దేవాలయ శాసన ఖండం ఇతడి విజయాలను తెలుపుతుంది.

రాజరాజ నరేంద్రుడు (క్రీ.శ. 1019 - 1060): రాజరాజ నరేంద్రుడు క్రీ.శ.1019లో సింహాసనం అధిష్టించినప్పటికీ క్రీ.శ.1021లోనే పట్టాభిషేకం జరిగింది. సవతి సోదరుడు విజయాదిత్యుడితో వారసత్వ తగాదా జరిగింది. విజయాదిత్యుడికి నాటి కల్యాణి చాళుక్యరాజు జయసింహుడు సహాయాన్ని అందించి చావణ్ణరసు సేనాని నాయకత్వంలో సైన్యాలను పంపాడు. కాని చోళుల సహాయంతో రాజరాజ నరేంద్రుడు **కలిదిండి యుద్ధం**లో వారిని ఓడించాడు. ఈ యుద్ధంలో చనిపోయిన చోళసేనానుల స్మృత్యర్థం రాజరాజనరేంద్రుడు మూడు శివాలయాలు నిర్మించాడు. మళ్ళీ కల్యాణి చాళుక్య జయసింహుడి కుమారుడు సోమేశ్వరుడితో యుద్ధం చేయాల్సి వచ్చింది. చోళ రాజాధిరాజు ధరణికోట, కొల్లిపాక యుద్ధాల్లో వారిని ఓడించి కొల్లిపాకను ధ్వంసం చేశాడు. ఏతగిరిలో విజయస్తంభం నాటాడు. కాని రాజాధిరాజు సోమేశ్వరుడితో జరిగిన **కొప్పం యుద్ధం**లో ప్రాణాలు కోల్పోయాడు. దాంతో రాజరాజనరేంద్రుడు సోమేశ్వరుడికి సామంతుడిగా పాలన చేయాల్సి వచ్చింది. సోమేశ్వరుడు నారాయణభట్టును రాజరాజనరేంద్రుని ఆస్థానానికి పంపాడు. నారాయణభట్టు కుమార్తె కుప్పమ **ద్రాక్షారామ శాసనం** వేయించింది. రాజరాజనరేంద్రుడు రాజేంద్ర చోళుని కుమార్తె అమ్మాంగదేవిని వివాహం చేసుకున్నాడు. **పశ్చిమ/కల్యాణి చాళుక్యులు సమస్త భువనాశ్రయ, సత్యాశ్రయ కులశేఖర** లాంటి బిరుదులు పొందారు. **నన్నయ** కూడా తన **ఆంధ్ర మహాభారత గ్రంథం**లో ఈ బిరుదులు ప్రస్తావించాడు. కాబట్టి రాజరాజనరేంద్రుడు కల్యాణి చాళుక్యుల సామంతుడిగా ఉన్నట్లు భావిస్తున్నారు. రాజరాజ నరేంద్రుడు, అమ్మాంగ దేవిల కుమారుడు రాజేంద్రుడు (కులోత్తుంగ చోళుడు). ఇతడు 1075లో చోళచాళుక్య పాలన ప్రారంభించాడు. దాంతో వేంగి చోళరాజ్యంలో ఒక రాష్ట్రంగా చేరిపోయింది.

రాజరాజ నరేంద్రుడు తన ఆస్థానంలో నన్నయ, నారాయణభట్టు, పావులూరి మల్లన కవులను పోషించాడు. నారాయణభట్టు సహాయంతో నన్నయ మహాభారతాన్ని తెలుగులో రాసి ఆదికవిగా పేరొందాడు. పావులూరి మల్లన **గణితసార సంగ్రహం** అనే గ్రంథాన్ని రచించాడు. తొలి తెలుగు వ్యాకరణ గ్రంథం **ఆంధ్రశబ్దచింతామణి** లేదా **ఆంధ్ర భాషానుశాసనం** ను నన్నయ

రాశాడు. రాజరాజనరేంద్రుడు నారాయణభట్టుకు నందంపూడి అగ్రహారాన్ని, పావులూరి మల్లనకు నవఖండవాడ అగ్రహారాన్ని దానం చేశాడు. నన్నయ నందంపూడి శాసనాన్ని వేయించాడు. రాజరాజ నరేంద్రుడు తన రాజధానిని వేంగి నుంచి రాజమహేంద్రవరానికి మార్చుకున్నాడు. ఇతడికి **కావ్యగీతిప్రియుడు** అనే బిరుదుంది.

ఏడో విజయాదిత్యుడు: చివరి వేంగి చాళుక్యరాజు ఏడో విజయాదిత్యుడు. కల్యాణి చాళుక్యరాజు విక్రమాదిత్యుడితో పోరాటంలో తన కుమారుడు రెండో శక్తివర్మను కోల్పోయాడు. ఓడిపోయిన విజయాదిత్యుడు వారికి సామంతుడిగా పాలన చేశాడు. క్రీ.శ.1075లో ఇతడి మరణంతో వేంగి చాళుక్య రాజ్యం అంతరించి చోళరాజ్యంలో విలీనమైంది.

తూర్పు చాళుక్య కాలంనాటి సామంత రాజ్యాలు

చాళుక్య యుగంలో బాణులు, నొలంబులు, వైదుంబులు, వేములవాడ చాళుక్యులు, ముదిగొండ చాళుక్యులు. వీరంతా సామంతరాజులుగా ప్రధాన పాత్ర పోషించారు.

బాణులు: కదంబ వంశానికి చెందిన కుకుత్సవర్మ వేయించిన **తొల్లొండ శాసనం**లో బాణుల ప్రస్తావన తొలిసారిగా ఉంది. వంశ మూలపురుషుడు **విజయ నందివర్మ**. వీరి రాజధాని నేటి అనంతపురం జిల్లాలోని పరివిపురి (పరిగి). నొలంబ వంశ రాజు మహేంద్రుడు విక్రమాదిత్య బాణుడిని వధించి **మహాబలికులవిద్వంసక** బిరుదు పొందాడు.

ముదిగొండ చాళుక్యులు

కొరవి సీమలోని ముదిగొండ (ఖమ్మం) వీరి రాజధాని. వంశస్థాపకుడు రణమర్థ, అతడి సోదరుడు కొక్కిలి. రణమర్థ కుమారుడైన కుసుమాయుధుడు చాళుక్య భీముడి వేంగి సింహాసన ఆక్రమణలో తోడ్పడ్డాడు. గొణగయ్య, నిరవద్య అనేవారు అతడి కుమారులు. **కొరవి** శాసనం ప్రకారం గొణగను తొలగించి సోదరుడు నిరవద్య రాజ్యానికి వచ్చాడు. చివరి రాజు **కుసుమాదిత్యుడు**. కాకతీయులు వీరి రాజ్యాన్ని తమ సామ్రాజ్యంలో విలీనం చేశారు.

వేములవాడ చాళుక్యులు

విక్రమాదిత్య యుద్ధమల్లుడు ఈ వంశ స్థాపకుడు. నేటి కరీంనగర్ జిల్లాలోని వేములవాడ

వీరి రాజధాని. మొదటి అరికేసరి కొల్లిపర శాసనం, రెండో అరికేసరి వేములవాడ శాసనం, మూడో అరికేసరి పర్భనిశాసనాలు, పంప కవి రచించిన విక్రమార్జున విజయం వీరి చరిత్రకు ప్రధాన ఆధారాలు. విక్రమాదిత్య యుద్ధమల్లు సోదరుడు పులకేశి అరబ్బులను ఓడించాడు. దాంతో రెండో చాళుక్య విక్రమాదిత్యుడు అవనీజనాశ్రయ అనే బిరుదును పులకేశికి ఇచ్చాడు. యుద్ధమల్లు కుమారుడు మొదటి అరికేసరి రాష్ట్రకూట ధ్రువుడి తరపున వేంగి రాజ్యంపై దండెత్తి ఓడించాడు. అరికేసరి మనుమడైన బద్దెన నలభై రెండు యుద్ధాలు చేసి సోలగ దండడు అనే బిరుదు పొందాడు. గుణగ విజయాదిత్యుడి చేతిలో ఓడిపోయిన బద్దెన తర్వాత చాళుక్య భీముడిని బంధించాడు. కానీ, ముదిగొండ చాళుక్య రాజైన కుసుమాయుధుడు మంచికొండ నాడును, చాళుక్య భీముడిని విముక్తి చేశాడు. బద్దెన మనుమడు రెండో నరసింహుడు రాష్ట్రకూట మూడో ఇంద్రుడి జైత్రయాత్రలో పాల్గొన్నాడు. రెండో నరసింహుడు, జాకవ్వ దంపతుల కుమారుడు రెండో అరికేసరి.

ఇతడు వేములవాడ చాళుక్యుల్లో ఎంతో గొప్పవాడు. రాష్ట్రకూట నాలుగో గోవిందుడిని ఓడించి బద్దెనను రాజుగా చేశాడు. కన్నడ ఆదికవి పంప రెండో అరికేసరి ఆస్థానంలో ఉండేవాడు. తర్వాత పాలనకు వచ్చిన మూడో అరికేసరి రాష్ట్రకూట మూడో కృష్ణుడి సామంతుడిగా పాలించాడు. వేములవాడలో బద్దెన నిర్మించిన సుభదామ జినాలయాన్ని నిర్మించాడు. దీనికి ఆచార్యుడైన సోమదేవసూరికి మాన్యాన్ని దానం చేస్తూ పర్భనీ శాసనం వేయించాడు.

యుగ విశేషాలు

పాలనాంశాలు: వేంగి చాళుక్యులు తమ రాజ్యాన్ని విషయాలు, నాడులు, కొట్టాలు, గ్రామాలుగా విభజించారు. రాజు సర్వాధికారి, సప్తాంగ సిద్ధాంతాన్ని అనుసరించారు. రాజు, రాజ్యం, మంత్రి, దుర్గం, కోశం, సైన్యం, మిత్రుడు అనేవి సప్తాంగాలు. వీరికాలం నాటి మంత్రిమండలి గురించి మొదటి అమ్మరాజు మాగల్లు శాసనం తెలియజేస్తుంది. నాటి మంత్రి మండలిని అష్టాదశ తీర్థులు అనే వారు. యువరాజు లేదా ఉపరాజు, సేనాపతి, కోశాధికారులు సలహాలు ఇచ్చేవారు. రెండో అరికేసరి వేములవాడ శాసనంలో మహాసంధి విగ్రాహి, తంత్రపాల, సత్రాధిపాల అనే ఉద్యోగుల పేర్లున్నాయి. నాటి ఉద్యోగి బృందాన్ని నియోగాధిపతులు అనేవారు. రాజ్యంలో 30 విషయాలున్నట్లు ఆ

ధారాలు లభిస్తున్నాయి. ఆస్థాన న్యాయాధికారులను ప్రాడ్వివాక్కులు అని, న్యాయమూర్తులు చదివే తీర్పులను జయపత్రాలు అని వ్యవహరించేవారు. రెండో చాళుక్య భీముడి మచిలీపట్నం శాసనం అగ్రహారాల్లో బ్రాహ్మణ పరిషత్తులున్నట్లు పేర్కొంటుంది. గ్రామసభను వారియం అని, గ్రామసభ కార్యనిర్వాహక మండలిని పంచ వారియం అని పేర్కొనేవారు. గ్రామ పెద్దలను (గ్రామణి), గ్రామేయకులు, కుటుంబీకులు, కాపులు అని పిలిచేవారు. శాసనాల్లో పేర్కొన్న నియోగాధిక్యత, నియోగవల్లభ అనే ఉద్యోగులు బహుశా పర్యవేక్షకులై ఉంటారని చరిత్రకారుల అభిప్రాయం. కాకతీయ శాసనాల్లోని బాహత్తర నియోగాధిపతులు (72 మంది) వీరి వారసులని చెప్పవచ్చు. కొరవి శాసనంలో శిక్షలప్రసక్తి ఉంది.

ఆర్థిక పరిస్థితులు

తూర్పు చాళుక్యుల కాలంలో వ్యవసాయ, వాణిజ్య, పరిశ్రమల రంగాలు బాగా అభివృద్ధి చెందాయి. బ్రాహ్మణులు ఆలయాలు, భూములు అగ్రహారాలు పొంది భూస్వాములుగా రూపొందారు. తర్వాత కాలంలో బ్రహ్మదేయాల ప్రసక్తి తగ్గి సైనికులు, ఉద్యోగులకు గ్రామాలు దానం చేయడం పెరిగింది. రాజ్యానికి ప్రధాన ఆదాయం భూమి శిస్తు. దీంతోపాటు అనేక రకాల పన్నులు ఉన్నట్లు శాసనాలు వివరిస్తున్నాయి. వైదుంబరాజు భువన త్రినేత్రుడు సింహాసనం ఎక్కిన సందర్భంలో రేనాడు రైతులపై డేగరచ పన్ను, పడేవాలు పన్ను, పడియేరి పన్ను, సంది విగ్రహం పన్ను

మినహాయించాడు. కల్లనక్కం, విడనలి, విషయసుంకం, బీరదాయమ్ము చిట్టవాటం లాంటి పన్నులను నాటి శాసనాలు పేర్కొంటున్నాయి (రాయలసీమ ప్రాంత శాసనాల్లో కనిపిస్తున్నాయి). పన్నులు ధన రూపంలో, వస్తు రూపంలో చెల్లించేవారు. నాడు వర్తక సంఘాలను నకరములు అని, వర్తక సంఘాల నియమ నిబంధనలను సమయకార్యం అని పేర్కొనేవారు. వర్తక సంఘాలపై పన్నులు వసూలు చేసే

అధికారులను సుంకప్రెగ్గడ అనేవారు. మాడలు, ద్రమ్మములు, గద్యాణాలు అనేవి నాటి ముఖ్య నాణేలు. మొదటి శక్తివర్మ బంగారు నాణేలు సయాం (బర్మా)లో లభించాయి.

గ్రామాల్లో రట్టగుళ్లు అనే ఉద్యోగులు పన్నులు వసూలు చేసేవారు. భూ ఫలసాయంలో రాజుకు

చెల్లించాల్సిన పన్ను (భూమిశిస్తు)ను కోరు అనేవారు. గ్రామరక్షణకు తలారులు అనే ఉద్యోగులను నియమించేవారు. విదేశాలతో వర్తకం చేసేవారిని నానాదేశి పెక్కుండ్లు అనేవారు. మాండలికుడు అనే అధికారి ప్రాంతీయంగా వర్తక నిర్వహణకు అనుమతి ఇచ్చేవాడు. మార్కెట్టు కూడళ్లకు, సరకుల రవాణా చేసేవారిని 'పెరికలు'గా పిలిచేవారు. చినగంజాం, కళింగపట్నం, కోరంగి, మచిలీపట్నం, మోటుపల్లి, కృష్ణపట్నం నాటి ప్రధాన ఓడరేవులు. వీరి కాలంలో పన్నులు:

కల్లానక్కునం - కల్లు పై విధించే పన్ను

కళ్యానక్కునం - వివాహంపై పన్ను

దొగరాజు భృతి - యువరాజు భృతి కోసం పన్ను

మత పరిస్థితులు : బౌద్ధ మతం క్షీణించి జైన మతానికి రాజాదరణ లభించింది.

బౌద్ధారామాల సమీపంలో హిందూ దేవాలయ నిర్మాణాలు చేసేవారు. బుద్ధుడిని విష్ణువు అవతారంగా గుర్తించారు. బౌద్ధ ఆరామాలు పంచారామాలుగా మారిపోయాయి. మొదటి చాళుక్య భీముడు పంచారామాలను అభివృద్ధి చేశాడు. తూర్పు చాళుక్యులు పరమ భాగవత, పరమ మహేశ్వర బిరుదులు ధరించి స్మార్త సంప్రదాయాన్ని పాటించారు. పూజా విధానంలో శివుడు, విష్ణువు, దేవి, గణపతి, ఆదిత్యుడు అనే అయిదు దైవాలను ఆరాధించే పంచాయతన పద్ధతిని ప్రవేశపెట్టారు. శ్రీశైలం, ద్రాక్షారామం, కాళేశ్వరం శైవ క్షేత్రాల వల్ల ఆంధ్రదేశాన్ని త్రిలింగ దేశంగా పిలిచారు. శైవ

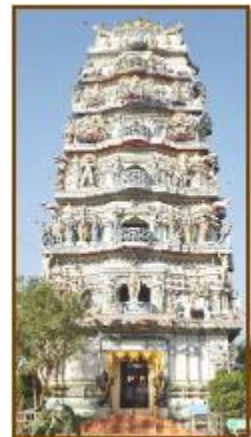
మతంలో పాశుపత, కాలాముఖ, కాపాలిక అనే శాఖలు ఏర్పడ్డాయి. మల్లారెడ్డి అనే

ధనవంతుడు జిన, బౌద్ధ, శివ, విష్ణు ఆలయాలను నిర్మించాడు (బెక్కల్లు శాసనం).
 శంకరాచార్యులు, కుమారిలభట్టు లాంటివారు హిందూమత సిద్ధాంతాలను బోధించారు.
 చోళులు ఆంధ్ర దేశంలోని జైన క్షేత్రాలను ధ్వంసం చేశారు. శైవంలో
 ప్రాచీనమైన పాశుపతాన్ని లకులీశుడు స్థాపించగా, కాలాముఖ
 శాఖను కాలాననుడు స్థాపించాడు. కాలాముఖులు అమరావతి, బెజవాడ లాంటి చోట్ల సింహ
 పరిషత్తులు స్థాపించి జైన, బౌద్ధ ఆలయాలను ధ్వంసం చేశారు. శివుడిని పంచముద్రలతో
 ఆరాధించేవారు కాపాలికులు. కపాల భోజనం, నరబలి ఆచారాలను వీరు పాటిస్తారు. శ్రీశైలాన్ని
 కాపాలిక క్షేత్రంగా భవభూతి తన మాలతీమాధవం గ్రంథంలో పేర్కొన్నాడు. అలాగే నెల్లూరు
 జిల్లాలోని బైరవకోన (బైరవ కొండలు) కూడా శైవమతానికి చెందిందే. చేబ్రోలు మహాసేనుడి
 జాతర గురించి రెండో యుద్ధమల్లు బెజవాడ శాసనం వివరిస్తుంది. హిందువుల్లో ఉండే
 మూఢాచారాల గురించి జైన కవి సోమదేవసూరి తన రచనల్లో వివరించాడు. శంకరాచార్యుడు
 శైవంలో స్మార్త విధానాన్ని ప్రవేశపెట్టాడు. నాడు అనేక వైష్ణవ ఆలయాలను కూడా
 నిర్మించారు. కాకినాడ (సర్పవరం)లో భావన్నారాయణ స్వామి ఆలయం, పిఠాపురంలో
 కుంతీమాధవస్వామి ఆలయం, శ్రీకాకుళంలో ఆంధ్రమహావిష్ణు దేవాలయం, ధర్మపురి,
 అహోబిలం, వేదాద్రి... ఇలా పలుచోట్ల నరసింహస్వామి ఆలయాలు నిర్మించారు.

సాంఘిక పరిస్థితులు

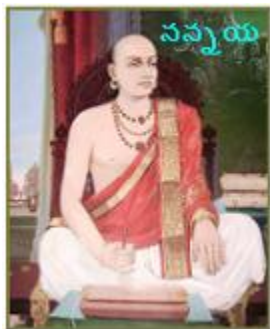
వేంగి చాళుక్యుల కాలంలో చాతుర్వర్ణ వ్యవస్థ ప్రధానమైంది. అయినప్పటికీ కులవ్యవస్థ
 అత్యంత జరిలమైంది. బ్రాహ్మణుల్లో వైదికులు, నియోగులు ఏర్పడ్డారు.
 వైశ్యులు జైనమతాన్ని అవలంబించారు. వారి కులదేవత వాసవీ కన్యకా
 పరమేశ్వరి. పెనుగొండలో కన్యకా పరమేశ్వరి దేవాలయం ఉంది.
 తెలికలకు, సాలెవారికి వృత్తి సంఘాలున్నాయి.
 విశ్వకర్మలు పంచాననం లేదా పంచాణం వారిగా అవతరించారు. పంచాణం
 అంటే కంసాలి, కమ్మరి, కంచరి, కాసె, వడ్డంగి అనే అయిదు తరగతులుగా

విశ్వకర్మలు అవతరించారు. **బోయలు, పుళిందులు** లాంటి ఆటవిక జాతులవారు నాగరిక సంప్రదాయ సమాజంలో భిన్న కులాల్లో చేరారు. నాడు వైశ్యుల్లో **714** గోత్రాలవారున్నారు. శాసన, పత్రికాకారులుగా, లేఖకులుగా విశ్వకర్మలు పనిచేస్తూ, తమ పేరు చివరన ఆచార్య అనే పదాన్ని ధరించారు.

సాంస్కృతిక పరిస్థితులు

తూర్పుచాళుక్యుల కాలంలో విద్యా సారస్వతాలు, వాస్తుకళా రంగాలు ఎంతో అభివృద్ధి చెందాయి. తెలుగు, సంస్కృత భాషలను పోషించారు. రెండో అమ్మరాజు ఆస్థానంలో భట్టిదేవుడు (కవి చక్రవర్తి), మాధవ భట్టు, పోతన భట్టు లాంటి కవులను పోషించారు.

అందుకే రెండో అమ్మరాజుకవిగాయక కల్పతరువుగా పేరొందాడు. మూడో విష్ణువర్ధనుడు కవి పండితకామధేనువు అనే బిరుదు

పొందాడు. రాజరాజ నరేంద్రుడు నన్నయ, నారాయణభట్టు, పావులూరి మల్లన లాంటి కవులను పోషించాడు. కల్యాణి చాళుక్యరాజు ఆస్థానం నుంచి నారాయణభట్టు. నారాయణభట్టు కుమార్తె కుప్పమ ద్రాక్షారామ శాసనంలో తన తండ్రి సోమేశ్వరుడి మంత్రి అని పేర్కొంది.

నారాయణభట్టు సహాయంతోనే నన్నయ మహాభారతాన్ని తెనిగించాడు. రామతీర్థ వాసియైన ఉగ్రాదిత్యుడు **కళ్యాణ కార** అనే వైద్య గ్రంథం రచించాడు.

పద్మ ప్రభ మలదరి దేవుడు కుంద కుందాచార్యుడి సమయసార

(నియమసార)పై **తాత్పర్య వృత్తి** అనే భాష్యం రాశాడు. పావులూరి మల్లన తెలుగు భాషలో **గణితసార సంగ్రహం** అనే గ్రంథాన్ని రాశాడు. సంస్కృత భాషలో దీన్ని రచించింది మహా వీరాచారి అనే జైన కవి. సంస్కృత

భాషలో **యశస్తిలక, నీతి వాక్యమృత, యుక్తిచింతామణి సూత్ర** లాంటి గ్రంథాలను రాసిన సోమదేవ సూరి **కవిరాజు, శాద్వాదాచల సింహ, తార్కిక చక్రవర్తి**లాంటి బిరుదులు పొందాడు.

నాటి శాసనాల్లో తెలుగు భాషాభివృద్ధిని గురించి వివరణలు కనిపిస్తాయి. అతిప్రాచీన తెలుగు

శాసనం కలమళ్ల శాసనాన్ని (కడప జిల్లా) ఎరుకుల ముత్తురాజు ధనుంజయుడు వేయించాడు. మరో ప్రాచీన తెలుగు శాసనమైన విష్ణుర్ల శాసనాన్ని మొదటి జయసింహ వల్లభుడు వేయించాడు. పంప సోదరుడు జినవల్లభుడు తన గంగాధర శాసనంలో తెలుగు కందపద్యాలు రాశాడు. రెండో యుద్ధమల్లు బెజవాడ శాసనంలో మధ్యాక్కరలు కనిపిస్తాయి. అద్దంకి శాసనంలో తరువోజ వృత్తం, సాతలూరు శాసనంలో చంపకమాల, కందకూరు, ధర్మవరం శాసనాల్లో సీస పద్యాలు దర్శనమిస్తాయి. బాడపుని ఆరుంబాక శాసనంలో కంద పద్యాలు కనిపిస్తాయి. కుమారిలభట్టు పూర్వమీమాంస పద్ధతిని ప్రచారం చేశాడు.

రాజ్యవ్యాప్తంగా అనేక శైవ, వైష్ణవ ఆలయాలు నిర్మాణం విరివిగా సాగింది. పంచారామాలు అభివృద్ధిచెందాయి. ద్రాక్షరామ, చేబ్రోలు భీమేశ్వర ఆలయాలను మొదటి చాళుక్యభీముడు నిర్మించాడు. చిక్కవోలు(బిరుదాంకని ప్రోలు) దేవాలయాలను గుణగ విజయాదిత్యుడు నిర్మించాడు. నాటి శిల్పాల్లో వీణ, పిల్లనగ్రోవి, మృదంగం, తాళాలు లాంటి వాద్య పరికరాలు కనిపిస్తున్నాయి. నాటి ముఖ్య వినోదం కోలాటం. చాళుక్యమొదటి భీముడి కాలంలో హల్లీశకం అనే కోలాట నృత్యరీతి అభివృద్ధి చెందింది.

.

